

Drugi prilog Veljka Paškvalina *Ilirsko pleme Desitijata srednje Bosne u rimsko doba i rekognosciranje njihova područja* je studija. U njoj autor sistematizirano i dokumentirano izlaže građu vezanu za pojedine segmente problematike vezane za panonsko-ilirsko pleme Desitijata. Već u samom naslovu je jasno da se radi o dva osnovna dijela: prvi dio se odnosi na definiranje kulturno-historijske problematike ovog plemena, a u drugom autor daje rezultate svog terenskog rada u okviru projekta koji je vodio sedamdesetih godina prošlog stoljeća, i koje je većim dijelom objavio. Sintetizirajući sve te podatke, dao je zaokruženu sliku dosadašnjih saznanja o Desitijatima i riješio neke probleme koji su donedavno bili otvoreni. To se, prije svega, odnosi na zaokruženje teritorije na kojoj je živjelo pleme Desitijata, na uzroke i uslove koji su doveli do premještanja njihovog političkog centra iz okoline Breze u okolinu Bugojna. Analizirajući kultne i sepulkralne spomenike sa njihovog područja donosi dosta čvrste zaključke o susretanju dviju komponenti upliva na teritoriji centralne Bosne iz Panonije i iz najvećeg antičkog centra Salone. Ista situacija će se ponavljati i kroz period kasne antike i cijeli srednji vijek.

Slobodno se može reći, da je ovaj posljednji i najbolji rad primjeren časopisu kakav je *Godišnjak*. Nadati se da će slijedeći broj *Godišnjaka* opravdati nastojanja naučnika iz Centra za balkanološka ispitivanja, da i pored svekolikih teških, prvo ratnih, zatim materijalnih, a napose kadrovskih uslova održe kvalitet i renome ovog i te kako značajnog časopisa.

Lidija Fekeža

O genezi ideje bosanske, bošnjačke nacije: Nad knjigom i u povodu knjige Envera Redžića

Knjiga s naslovom *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontraverzama istorijske nauke* i podnaslovom *Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije* je stručno i naučno izazovno djelo bosanskohercegovačkog akademika dr. Envera Redžića koje će zbog široke palete predstavljenih saznanja i stanovišta drugih istraživača i iznesenih autorovih tumačenja i ocijena ostati još dugo u dialoškoj žiži među istoričarima i drugim društvenjacima. Ujedno, zaokupljaće pozornost i ostalih za fenomen naciona, naciona povezanog sa geopolitičkim kontekstom Bosne i Hercegovine, zainteresiranih čitalaca. Ni ovih nije mali broj, dapače i više od prvo pomenutih, jer je naprosto teško nailaziti na ljude za tu tematiku nezainteresirane. Stoga, tiraž od 500 primjeraka u kojima je knjiga štampana, sigurno, neće moći udovoljiti svim znatiželjnicima odnosno onima koji bi je htjeli pročitati.

Time već prelazim na skupinu osnovnih podataka odnosno vanjskih pokazatelja o knjizi s kojima se valja odmah uvodno upoznati. Njeni izdavači su Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, te Institut za istoriju, Sarajevo. Izlaženje su finansijski pomogli američki donatori: Univerzitet St. Lawrence-a, »Koerner Foundation« i Fundacija Vakufa Donia iz Kalifornije te Ministarstvo obrazovanja, nauke i informisanja Kantona Sarajevo. Recenzenti knjige su Bosanac akademik prof. dr. Muhamed Filipović i Amerikanac prof. dr. Robert Donia, historičar i sam odličan poznavalac te autor knjiga o Bosni.

Knjiga je izišla iz štampe krajem 2000. godine u Sarajevu, što u tvrdom, što u mekom povezu i za slična monografska izdanja u uobičajenom formatu te u ukupnom obimu od 220 stranica. Ne računajući Predgovor i zaključno razmatranje *Na pravcu sinteze* knjiga sadrži petnaest poglavlja i bibliografiju radova koje je autor u knjizi analizirao ili se na njih oslanjao. Osnovni tekst prati 187 fusnota. Engleski sažetak, začudo, ne daje prijevoda glavnog naslova knjige već započinje podnaslovom koji sam, ne slučajno, u ovdašnjem osvrtu inače i sama izabrala kao temeljno opredjeljujuće jezgro. Na samom kraju knjige nalazi se čitaocu uvijek dobrodošao *Registar imena*. Toliko kao nužna informacija; informacija kojom o samoj knjizi, njezinom sadržaju nije zapravo kazano još skoro pa ništa.

O knjizi, međutim, govoriti nije lako. U pomoć zato, najprije, pozivam neke činjenice povezane sa njenim autorom. Ličnost Envera Redžića je na početku 21. stoljeća moguće i potrebno sagledavati kroz bar trodimenzionalnu prizmu. Najprije, radi se o čovjeku koji je, objektivno, već praktično osam decenija osviještenim svjedokom svoga vremena, uže mu domovine Bosne i Hercegovine, i, doskora, šire mu domovine Jugoslavije. Zatim, to je čovjek koji je bio u datom okruženju većinu toga vremena akterom tekućih društvenih zbivanja, aktivni učesnik u donošenju političkih odluka na svim razinama, od lokalnih do republičkih i federalnih (makar nikad u najužem vlastodržaćkom krugu), u toku Drugog svjetskog rata i borac – vojnik svjetske pobjedničke antifašističke koalicije na tlu Jugoslavije odnosno Bosne i Hercegovine. I najzad, te možda ponajviše i prije svega, Enver Redžić je historičar.

Sve pomenute tri dimenzije se u Redžićevoj ličnosti neminovno i neodvojivo prepliću. Tek faktičkim uvažavanjem njih sviju tri u cijelini moguće je relevantno odnositi se prema njegovom historiografskom djelu općenito, pa možda i posebice prema njegovoj, za sada, pretposljednjoj, 16. knjizi po redu, knjizi koja ovdje zaokuplja bližu pozornost. Posebice kažem zato, jer je knjiga *Sto godina muslimanske politike* djelo koje, po jednoj strani, odslikava intelektualnu produkciju mnogih drugih autora, u pretežnoj mjeri nastalu za Redžićeva života, te sadrži, posredno i neposredno, po drugoj strani, također znatnu autobiografsku notu. (U međuvremenu, u svojoj 87. godini, je već objavio svoju 17. knjigu, o

akademiku i historičaru Anti Babiću, priprema narednu, o akademiku i historičaru Branislavu Đurđevu...)

Većina Redžićevih knjiga je iz oblasti historiografije i pretežno se odnose na istoriju Bosne i Hercegovine. Većina njih se, opet, neposredno dotiče nacionalne problematike, neke su joj, ne slučajno, i u cjelosti posvećene. Ovaj zadnji podatak upućuje na slijedeće dvije činjenice: nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini je središnja društvena problematika ove zemlje u 20. stoljeću, dok je historičar Enver Redžić već niz decenija njen uporni istraživač i, prema tome, nesumnjivo veliki poznavalac. Imajući u vidu do sada kazano postaje jasnije od kud i kako knjiga s naslovom *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontraverzama istorijske nauke*. Kad tome dodamo, da je Enver Redžić po svom etničkom izvoru i etničkoj samoidentifikaciji Bošnjak, da je u najšire shvaćenom filozofskom obzoru humanista i u novim egzistencijalnim društvenopolitičkim okolnostima po nacionalnopolitičkoj pripadnosti Bosanac (kao što je bio u ranijim okolnostima odnosno, većinu svog politički osviještenog životnog puta Jugosloven) gotovo je upotpunjen sklop za nastanak ove knjige opredjeljujućih razloga.

Odlučujuću motoričku snagu Redžićevom pisanju ove knjige je, uz uvažavanje već pomenutog, udahnula pak kataklizma koja je uraganom trećeg svjetskog rata stigla Bosnu i Hercegovinu, njezine ljude i narode, te među ovima posebice njegov, bošnjački. S obzirom na ukupni dotadašnji kontekst njegovog života, za Redžićev duhovni ustroj, bila je to svestrana i totalna katastrofa. Uzgredna mala asocijacija otkriva jednu istorijskom sudbinom proizvedenu zanimljivu koincidenciju: situacija praktički trećeg svjetskog rata u Bosni, na pragu trećeg milenijuma, u Redžićevo treće životno doba. Rođen još u Austro-Ugarskoj, u vrijeme Prvog svjetskog rata, da bi većinu svog života proživio u jugoslavenskoj državnoj zajednici i sam aktivno učestvujući u Drugom svjetskom ratu i društvenim događanjima, prije i posebice nakon njega, dočekavši zatim, slobodno možemo reći, za Bosnu treći svjetski rat, Redžić ne samo nadživljava tu najnoviju i ujedno najstrašniju agresiju na Bosnu, ostajući "na površini" (Churchill: "Tito afloat", 1949), već "nesnosnom lakoćom" intelektualnog stvaranja kao da ulazi u neku novu mladost. Pri tome žuri, jako žuri, kao da mu savjest ili podsvijest ne daju mira.

Izvjestan autorov nemir pažljiviji i kritičniji čitalac može prozreti i kroz sami tekst knjige. Razlozi za taj nemir su prema ovdašnjoj procijeni ipak nešto drugačije prirode i, kao što ću pokušati malo kasnije naznačiti, kompleksniji. Tiču se, naravno, Bosne, njene kompliciranosti koje su bili odavno svijesni književnici, društveni istraživači, političari. I da se sada vratim njoj, knjizi, njenom sadržaju i načinu na koji je on izložen.

Autor je koristio komplementarni metodološki pristup izlaganja, predstavljajući saznanja i poglede drugih autora i odgovarajuća svoja zapažanja i

komentare o tematici tako što je istorijska zbivanja i etno-nacionalne pojave pratio, uglavnom, koliko je to bilo moguće, hronološkim redom, ujedno promišljajući je kroz pojedine problemske blokove (srednjovjekovni Bošnjani, islamizacija, bošnjaštvo, pokret Bošnjaka, nacionalno pitanje Muslimana, "muslimanska nacija", "Islamska deklaracija", turska i austrijska teza o bosanskoj naciji, srpsko i hrvatsko velikodržavlje, te Bosna i Muslimani do Drugog svjetskog rata, u njemu i poslije njega sve do njihove ponovne bošnjačke nominacije u zadnjoj deceniji 20. stoljeća, sintetički promišljajni napor o Bošnjacima i bosanskoj naciji) da pomenem najvažnije. Na taj način uspijeva provesti čitaoca kroz knjigu tako, da ovaj može slijediti, pojedinim istorijskim etapama razvoja tretiranu tematiku i stvarati svoju predstavu o njoj.

Nije smisleno sadržaj knjige prepričavati već i zato što ona po obimu nije velika te ju zato naprosto treba pročitati. Prepričavanje bilo bi, sa druge strane, i rizično, pošto bi podrazumijevalo nekritičko preuzimanje Redžićevog prikaza i tumačenja radova drugih autora. Redžićevo citiranje pojedinih autora pretpostavljalo je njegovo studiranje njihovih djela, a to je posao koji međutim nije moguće tek tako, usput obaviti. Ali, upravo, taj bi studijski napor trebao proći onaj koji bi litio načiniti posve relevantni osvrt na Redžićevu knjigu. Problem je utoliko kompleksniji, što sam Redžić za naslovnu tematiku svoje knjige ne koristi jedan broj stručnih radova, kako domaćih tako i stranih autora, koji su se ipak trebali naći na njegovom spisku, bolje reći, u postupku prikaza i/ili analize u knjizi sa tim naslovom.

Naime, već u datoj fazi historiografske (i šire društvene) obrade »naših« fenomena je odgovarajuća produkcija tolika, da je u jednom kritičkom naletu teško može obuhvatiti a pogotovo savladati jedan istraživač, pa bio to istoričar čak Redžićevog autorskog profila. Mada bi tako naslovljeno djelo već moglo ili trebalo biti stvar timskog naučnoistraživačkog projekta – s obzirom na vlastito naučnoistraživačko iskustvo, sama, naravno, ne mogu da ne dodam: multi-, ko- i interdisciplinarnog - ipak jedan pionirski pothvat, kakav je Redžićev, izrazito je koristan i pomenutom potrebnom projektu dobrodošao putokaz. Zašto čak projekat? Zato, jer je etničko/nacionalno pitanje u Bosni, od ranog srednjeg vijeka do početka 21. stoljeća, bilo i biće to u još bar naredno dogledno vrijeme, sidrište kroz koje se prelamaju gotovo svi aspekti njene istorije, od klasično političkih, vjersko-duhovnih, vjersko-institucijskih, demografskih, etnoloških, socijalno-privrednih, pravnih, kulturoloških, sociolingvističkih, socijalno-psiholoških do antropoloških i psiholoških, a sigurno nisam pobrojala sve. Drugim riječima, to je ili bi bio projekat koji u dužinu, širinu i dubinu zahvaća/bi zahvatao transtemporalni društveni organizam i kontekstualnost Bosne (Bosne i Hercegovine), projekat daleko obimniji i svestraniji od, na primjer, onog koji je na temu nacionalne problematike Muslimana, uz deklarirani interdisciplinarni pristup, urađen u Sarajevu prije tri decenije.

Na temu koju obrađuje Redžićeva knjiga je, naime, u drugoj polovici 60-ih godina provedeno jedno timsko politološko-historiografsko istraživanje, koje je 1970. godine rezultiralo studijskim izvještajem *Stav Muslimana Bosne i Hercegovine u pogledu nacionalnog opredjeljenja* i još nešto ranije odgovarajućom bibliografijom od oko 700 jedinica. Izvještaj tog projekta Redžić, sada, pretjerano oštro kritikuje, pogotovo, jer se ne radi o pretežnom arhivskom istraživanju odnosno o primarnom historiografskom metodološkom pristupu. Za vrijeme kada je nastalo, to je ipak bilo značajno djelo koje je, pored analize tematske literature, zatim štampe, statističke evidencije, nešto memoarske i arhivske građe primjenilo i postupak anketiranja.

Ali, to je bilo i vrijeme kada je, gotovo paralelno i nezavisno, svoje intelektualno stanovište o muslimanskoj naciji, koju je 1968. godine pod imenom Muslimani promovirao Centralni komitet Saveza komunista BiH, objavio i historičar Enver Redžić. U javnom izlaganju na naučnom skupu jugoslavenskih historičara (Makedonija, 1969), objavljenom 1970. godine pod naslovom *O posebnosti bosanskih Muslimana* te, zatim, i u svojoj knjizi *Tokovi i otpori* (str. 117), Redžić, uz jaku argumentaciju, iznosi da »u etničkom i nacionalnom pogledu nije bilo i nema muslimanskog naroda« (podc. R.), ističući kako »iako je u procesu formiranja etničke zajednice bosanskih muslimana »zasluga« i uloga islama neosporna, sama ta zajednica u etničkom smislu nije muslimanska, već je ona kako po svome etničko-istorijskom porijeklu, tako i po svome etničko-istorijskom razvitku, bosanska« (podc. R.).

Sada, tri decenije kasnije, Redžić podsjeća na silnu kritiku kojoj je bio na različite javne načine, i mahom iz redova muslimanske inteligencije, onda izložen zbog svog bosanstva odnosno neprihvatanja promoviranja »muslimanske nacije« od strane rukovodstva SK BiH, ocjenjujući, ujedno, Izvještaj o pomenutom projektu tadašnjom političkom apologetikom. Redžić sa dužnom pažnjom, prije svog slučaja, predstavlja u knjizi i usamljeni intelektualni istup Muhameda Filipovića koji se, još par godina ranije (1967), esejistički založio za narodni duh Bosne nakon čega mu je partijski režim predbacio bošnjački nacionalizam i posljedično ga izolovao, spasavajući »kurs srpsko-hrvatske konverzije Muslimana« (R., str. 79).

S obzirom na vremensku podudarnost političke odluke o proglašavanju muslimana Muslimanima i rezultata projekta kojima je, prema Redžiću, trebalo naučno argumentirati koncepciju »muslimanske nacije«, ta je veza neosporna. No, u domenu nacionalne problematike inteligencija je išla i ide i kod drugih naroda ruku pod ruku sa politikom ako, odnosno, kad procjenjuje da su pripremajuće političke odluke u datom istorijskom trenutku napredak u pogledu dotičnog pitanja. Mislim, da se i u slučaju ovog projekta radilo o tome da su, dakle, učesnici projekta svoj rad istraživački izveli i okončali, utvrđujući i potvrđujući društvenu potrebu posebnog, odjeljujućeg zvaničnog imenovanja

etničke zajednice bosanskohercegovačkog stanovništva kojoj je u širem društvenom okruženju u toku 20. stoljeća uglavnom i pridavana, kako govorno tako i pisano, muslimanska imenska konotacija. Time je, tada, trebalo ispostaviti definitivnu jednakopravnost sa preostale dvije bosanskohercegovačke konstitutivne etničke grupacije i u formalno-pravnom pogledu. Suviše banalno, a mislim i objektivno neadekvatno, bilo bi ovome projektu pridavati funkciju puke sluškinje oficijelne politike. Međutim, projekat je, ipak, pratila tada (bar) jedna tamna sjena, krupna nejasnoća. Zašto, naime, tako važno istraživanje nije bilo kadrovski jače zastupljeno, zašto u rad na projektu nije pozvan na primjer Enver Redžić, autor već više naučnih radova pa i knjige posvećene nacionalnom pitanju, posebice onome u Bosni i Hercegovini, tada i prvi čovjek Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu. Ili je pak zaobiđen on, i još tko, baš zato što je ocjenjeno da se ne bi uklapao u eventualno zadatu koncepciju; s tim u vezi mogla bi se dovesti i činjenica da se Redžić već od 1972. nalazi u mirovini (što je ispalo dobro za bosanskohercegovačku historiografiju jer on naredne tri decenije radi punom parom, više nego uspješno odrađuje drugi radni vijek).

Ovim, dakako nedopustivim, spekulacijama pribjegli sam uslovno, zbog svog nedovoljnog poznavanja stvari, na jednoj strani, ali i, na drugoj, zbog pretjerano nipodaštavajućeg Redžićevog odnosa prema tom projektu, pri čemu je sebi dozvolio i poneko eklektičko navođenje. Na primjer, ono u vezi sa "sumnjivom argumentacijom" (R., str. 93) koju Redžić kao da pripisuje stavu projekta prema kome "da je muslimansko i hrvatsko stanovništvo međusobno bliže po psihološko-moralnim karakteristikama, po zajedničkim somatskim osobinama, pigmentaciji kose i očiju". Upravo suprotno, kritikujući kako srpsku tako i hrvatsku propagandu za pridobijanje Muslimana, *Studijski izvještaj* (M. Hadžijahić) ističe, da je moguće pridavati naučnu vrijednost pojedinim iznošenim etnografskim, kulturološkim i drugim razlozima »u toliko u koliko su se oslanjali na pojedine elemente o zajedničkom ili bliskom etničkom porijeklu, ali ne samo Hrvata i Muslimana nego i Srba« (str. 89). Složenost posla koji je sebi zadao Redžić u knjizi *Sto godina muslimanske politike* je, međutim, vjerovatno tolika da je teško izbjeći određene nepreciznosti i greške kojima, kad su u pitanju štamparske, knjiga obiluje, pa nije moguće posve tvrditi da nisu možda ove umješane i u pomenuti sporni kontekst. Ovaj konkretni primjer iznijela sam jer se radi o ipak bitnom sadržajnom pitanju koje je, po mom mišljenju, iziskivalo nužan komentar, što ne znači da dužnog osvrta ili kritičkog odgovora ne povlače i neka druga mjesta u knjizi.

Međutim, sama bih se radije ovdje kratko zadržala na problemu narodnosne nominacije koji je, posebice u drugoj polovici 60-ih i početkom 70-ih godina 20.stoljeća, dakle očito, jako teretio redove muslimanskih/bošnjačkih intelektualaca, razdvajajući ih i slabeci njihovu snagu da u širem društvenom okruženju kompleksnije promišljaju sadržajnu suštinu nacionalnog pitanja u

BiH. U tu suštinu svakako spada i pitanje etničke nominacije Muslimana/Bošnjaka. Ali, to bih željela ovdje istaći, potrebno je prisustvo osviještenosti da je ono tek jedan od nekoliko bitnih aspekata nacionalne problematike u BiH koja je, uz to, kao što ću pokušati (i ja) ustvrditi, u Bosni opšta i nedjeljiva.

Moglo bi se reći da je bilo pitanje etničkog (samo) nominiranja Muslimana/Bošnjaka kroz razdoblje zadnja dva stoljeća ovisno od njihovog općedruštvenog statusnog karaktera, od toga šta je u datom istorijskom presjeku ugroženo: nekada su to pretežno imovinski, socijalno slojni ili prosto kolektivno-životni interesi koji zahvaćaju ukupan bosanski teritorijalni okvir, nekada su to islamski vjersko-kulturološki aspekti. U vrijeme Gradašćevićevog autonomnog pokreta protiv centralne vlasti istovjerske osmansko-turske države u prvom planu bila je Bosna u svom geografsko-teritorijalnom sadržaju, čiji nominalni etnikum su bili ili su trebali biti, dakle, *Bošnjaci*. Kršćanska, katolička četrdesetgodišnja austrougarska vladavina u BiH zbog ugroženosti vjersko-kulturnog identiteta muslimana proizvede *Muslimane* kao u Bosni faktički kolektivni individuuum. Događanja u Drugom svjetskom ratu su bosanske *Muslimane* nominalno definitivno potvrdila. Ateistička Titova Jugoslavija također, čak i *oficijelno*. Slom i nestanak Socijalističke federativne republike Jugoslavije smrtno je ugrozio bosanskohercegovačke *Muslimane* koji, da bi sačuvali svoju narodnosnu čak fizičku egzistenciju, vežu, svjesno, svoj kolektivni identitet opet na usudno ime zemlje svog postanka, proglašavajući se *Bošnjacima*.

Problem nominiranja bosanskih muslimana u etničkom pogledu je zbog svoje kompliciranosti u zadnjem stoljeću posve zasjenio drugu stranu medalje u tretiranju nacionalne problematike u BiH. Nije se bilo, bar ne dovoljno, svijesno, ni u samoj Bosni, ni u širem jugoslavenskom okruženju, pri čemu automatski isključujem neposredno srpsko-hrvatsko susjedstvo, da je zapravo upitno riješeno, možda čak bolje reći neriješeno, pitanje narodnosne nominiranosti preostalog autohtonog stanovništva BiH (Srba/pravoslavaca, Hrvata/katolika). S obzirom da akt etničkog nominiranja služi kao sredstvo međusobnog razlikovanja (pripadnika) Jednih od (pripadnika) Drugih (u Bosni i od Trećih i čak Četvrtih) odnosno prepoznavanja (pripadnika) Istih, to je u okolnostima izrazite etničke izmiješanosti i premješanosti etničkih kolektiviteta unutar Bosne kao matične domovine njih Sviju, ipak objektivno nastajala izvjesna i zajednička identifikacija.

Mada su za nju postojali i postoje i faktički uslovi i nesporni argumenti, spontani proces te identifikacije nije izdržao probu istorijskog vremena ustuknuvši pred jačim, inače svojim stalnim pratiocem i protivnikom, velikosrpskim i velikohrvatskim nacionalizmom koji su se, očekivano, razvili do neslućene mjere uoči te, u vrijeme samog rasapa zajedničke jugoslavenske

države, mirišući plijen u vidu razdiobe BiH. Kontekst događanja koji je uslijedio pokazao je svu moć manipulacije emocionalnim nabojem etničke pripadnosti. Zajedničko bosansko (bosanskohercegovačko) zemaljsko teritorijalno obilježje koliko – toliko subjektivizirano i u samim bosanskim Srbima i bosanskim Hrvatima, bar na simboličnoj ravni i sa njihove strane usvojeno, tada je u njima uveliko razoreno posredstvom šireće se agresivne etno-nacionalne homogenizacije, iz Bosni i Hercegovini, susjednih nastajajućih samostalnih država Srbije/reducirane Jugoslavije i Hrvatske. Bosanskim Srbima i bosanskim Hrvatima nametnut je imperativ etničko-identitetske lojalnosti sa “Svojima”, Sve-Srbima i Sve-Hrvatima, što je ujedno značilo, uostalom, i bilo usmjereno ka što jačem odjeljivanju među etničkim kolektivitetima unutar BiH. Da je u nekoj mjeri procesu međuetničkog udaljavanja pogodio, inače legitimni, akt samoproglasa Muslimana Bošnjacima, također, vjerovatno nije sporno. Konkretno istorijske političke okolnosti na prijelomu 20. i 21. stoljeća koje su bile, dakle, izrazito nenaklonjene mogućem procesu sve-bosanskog etničkog oblikovanja nisu proizvele, ni u momentu preimenovanja Muslimana u Bošnjake ni u narednim godinama, čak ni pokušaja komplementarnog nominiranja Srba i Hrvata u BiH u bosanske Srbe odnosno bosanske Hrvate.

Nemali problem koji se javlja oko »naše« tematike u analizama društvenih nauka, posebice historiografije, na bosanskom, hrvatskom, srpskom/crnogorskom (i ne samo njima) jezičkom području, vezan je na terminološku neujednačenost u pisanom izražavanju. I Redžić u svojoj knjizi koristi za iste pojmovne sadržaje čas atribut etnički, čas nacionalni. Dok se domaća riječ: narodnosni, -a, -o nekako izgubila; svakako je u daleko manjoj upotrebi u odnosu na oba pomenuta inače posve već udomaćena izraza stranog porijekla. Kad je u pitanju sadržajna problematika složenih društvenih zajednica, u čemu BiH drži možda i prvenstvo, terminološki aparat, i u historiografiji, mogao je već imati, a u savremenom trenutku sigurno ima značajnu analitskospoznajnu funkciju, pa čak i neposredni uticaj na društvenu praksu.

Naime, kako stvari terminološki stoje u pogledu bošnjačke nacije, kako u pogledu bosanske nacije? Kako nekad, kako danas? S obzirom da su odgovori ovisni od dogovora onih koji izraze u svom diskursu koriste, to bi, neovisno od toga da nekog značajnijeg konsenza nema u naučnoj literaturi ni na internacionalnom planu, ipak vrijedilo pokušati ga uspostaviti i održavati među onima koji se bave bosanskohercegovačkom nacionalnom problematikom. To već zbog kapitalnog značaja koji upravo ona ima u bosanskohercegovačkom društvu.

Koliko nesporazuma može proisteci, na primjer, već iz redosljeda navođenja nominalnih atributa nacije u podnaslovu Redžićeve knjige koji, dakle, najavljuje raspravu o genezi ideje *bosanske, bošnjačke nacije*. Redžić, kao klasični istoričar, pri tome ne pridaje ipak u savremeno doba neke potrebne pozornosti i terminološkim razgraničenjima tretirane osnovne tematike.

Uvažava, čini se, logiku istorijskog etničkog razvoja, etničkog kontinuiteta, u kome je (srednjovjekovni nepodjeljeni) bosanski etnikum (nacion) evoluirao, preko, zna se, različitih stadija, u savremenu bošnjačku naciju. Dakle, bosanska nacija hronološki se razvila, sticajem istorijskih okolnosti, ovdje, uslovno, pojednostavljeno (i neprecizno) rečeno, u bošnjačku. Takav polazni koncept svodi pojam nacije na njenu etničku podlogu, njenu etničku suštinu, zapostavljajući onaj ostatak značenja pojma nacija koje sadrži, prema drugačijim shvatanjima, i izrazito neetničku, civilnu komponentu. U slučaju definiranja američke nacije, na primjer, je ta građanska (civilna), državno-identitetna komponenta ne samo osnovni već zapravo i jedini sadržaj pojma nacije. Američki *melting pot* je u dvostoljetnom istorijskom procesu uveliko potisnuo značaj etničke komponente, uključujući rasne razlike. Bosna je, kao i većina zemalja Europe, posve drugačiji istorijski slučaj, ali opet ne i neka toliko posebna civilizacija, gdje pojam nacije ne bi bio sadržajno napunjen ipak i sličnim obilježjima i trendovima. U eri već nezadrživog svjetskog procesa globalizacije i opštih demokratskih razvojnih tendencija društvenog uređenja državnih zajednica, pojam nacije objektivno sve više poprima obilježja novovremenih, modernih društvenih strujanja i sve više gubi etnički prizvuk. Etnikum kao etnikum u svojim osnovnim sadržajnim dimenzijama (maternji jezik, zajednički teritorij, istorijska memorija, sistem običaja itd.) ostaje i dalje, negdje jače, negdje slabije na istorijskoj sceni, ali, istorijski zakonito, gubi korak sa građanskim principom. Uključivanje Bosne u evropsko i svjetsko okruženje je nezadrživ istorijski proces koji, slično kao u slučajevima drugih pojedinačnih zemalja, iziskuje organizaciju državne zajednice kao dotične nacije, dakle, bosanske nacije. O tome kako i zašto je u bosanskom slučaju nužno ne priječiti već po potrebi pomoći neke mehanizme i uspostavljati te, zatim ili ujedno, njegovati oba kolosjeka, etnički odnosno etnonacionalni (puno međusobno uvažavanje Bošnjaka, bosanskih Srba i bosanskih Hrvata) i državnacionalni (bosanska nacija) i sama sam istraživala i u zadnjih nekoliko godina dosta i pisala što je, djelimično, zabilježeno i u Redžićevoj knjizi.

Historijsko vrijeme proizvodi stalne društvene promjene, manje, veće, prijelomne. Taj tok pokušavaju pratiti društvene nauke i u polju semantike i terminologije. Nesporno je, da je u Bosni bar zadnje stoljeće i po u pogledu etničkog/nacionalnog pitanja nabijeno bezbrojnim istorijskim procesima, zbivanjima i događajima koje su tretirali mnogi istraživači, naročito istoričari, čije nam poglede Redžić i predstavlja i analizira u knjizi, ne zadržavajući se pri tome, međutim, i na različitim semantičkim nivoima pojma nacije. Na to pitanje se potrebnom širinom, naravno, ne može pokušati odgovarati ni na ovom mjestu, to bi trebala biti stvar posebnog istraživanja, ali bar jedan aspekt, aspekt savremenog istorijskog trenutka koji na više mjesta, makar u drugačijem kontekstu, dotiče i Redžić, izrazito iziskuje pomen.

Naime, totalnom promjenom formalnog zemaljskopolitičkog statusa, Bosna i Hercegovina postaje iz zemlje koja je bila kroz duga stoljeća uključena u neko veće imperijalno/državno okruženje, po prvi put u novijoj istoriji, zemlja koja je nezavisna, međunarodno priznata država (ako pri tome sada, uslovno, odmislimo konkretnu istorijsku događajnost koja je uslijedila i koja traje) te bi time bosanskohercegovački društveni organizam već objektivno poprimio obilježje bosanske nacije, da on – narod/puk te zemlje *svoju* državu zaista i hoće. Jer, po uzoru bar na ovaj dio Europe, semantičko objašnjenje izraza nacija skladno je slijedećoj prostoј jednačini: *narod/puk/populus* (pa i višestručnog sastava, rijetke su etnički homogene zemlje) + *država* (samostalna, nezavisna) = *nacija*. Dok su, tako, *narodi/populi* (pl.) (gotovo) svih zemalja uglavnom jedinstveno htjeli, pa i borili se za svoju nezavisnu, samostalnu državu, postajući njenim osvajanjem nacijama, u BiH takvog narodnog konsenza, konsenza unutar velikovećinskog djela bosanskohercegovačke populacije, ne ulazeći ovdje u razloge, nije bilo i (još) nema.

Bosanska situacija je, i u tom pogledu, međutim, zaista više nego specifična, iznimna. Naime, to što svoju samostalnu, nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu njen velikovećinski dio populacije (kao da) neće, tu činjenicu, opet iz svojih razloga, ne prihvaća globalno europsko i svjetsko društvenopolitičko okruženje, prosto imperativno tražeći, od druge polovice 90-ih godina, političkim i ekonomskim mjerama, presudnu promjenu, preokret u pomenutoj populaciji, njen definitivni zaokret u pravcu voljnog usvajanja bosanskohercegovačke države kao svoje, svoje vlastite (i, naravno, jedine). Da li to okruženje, u pomenutim naporima, postupa optimalno ili ne, posebno je pitanje koje ne može biti stvar ovdašnjeg razmatranja; vrijeme od pet i pol godina nakon nametnutog za Bosnu opšteg mirovnog ugovora ne nudi uvjerljivih dokaza o uspješnosti te politike, što opet ne znači, istorijski gledano, da je mogla biti neka druga i drugačija dokazivo bolja. Istorijski je pak, dakako, provjereno da se nesamjerivo teže i sporije od politike, i što čega drugog, mijenja svijest, kako individualna, tako i, uslovno rečeno, kolektivna, pa valja, u datim okolnostima vrlo sporog i postepenog društvenog uranjanja demokratskih vrijednosti i procedura, strpljivo čekati da proces sazrijevanja te svijesti konačno proizvede velikovećinski (kognitivni i afektivni) konsenzus u bosanskoj populaciji o potrebi identifikacije sa svojom državom, jedinom koja im zapravo to može biti i jedinom koja im je na volju, sa državom Bosnom i Hercegovinom. Sam proces o kome je riječ ujedinjuje preplićuće se aspekte političke socijalizacije i participacije proizvedeći građansku političku kulturu u vidu savremenog europskog poimanja. Konkretna putanja tog procesa ispoljava se nastajanjem bosanske nacije. *Bosanska nacija* može se, stoga, označiti kao političko-kulturni produkt u samoosviješćenom razvoju bosanskohercegovačke populacije iz statusa nedržavotvornog narodnog/pučkog entiteta u status državotvornog subjekta.

Kompliciranost bosanskog puta je, pri tome, obilježena, dakle, unutarnjim razilaženjima po, dijelom, politički nametnutom kriteriju interesa triju bosanskih konstitutivnih etnoentiteta, dijelom kao prirodna posljedica stanja faktičkih etnorazlika. Oba slučaja, oba ponaosob i oba zajedno, neodvojivi su od (civilnog) procesa nastajanja bosanske nacije. Većinsko populacijsko subjektiviziranje bosanske države odnosno nastajanje i dozrijevanje bosanske nacije jeste i biće uslovljeno sistematskim stvaranjem, održavanjem i reprodukcijom opštedruštvenih okolnosti za jednakopravan status i jednakovrijedan tretman sva tri bosanska konstitutivna etnoentiteta: Bošnjaka, bosanskih Srba, bosanskih Hrvata. Jer, u tom etno pogledu Bosnu i Hercegovinu valja i u savremenom istorijskom trenutku, kao i sto godina i više unazad, uspoređivati sa prirodnom pojavom *veznih sudova*, poznatom iz fizike. Kao što voda ne trpi silovanja te se kako, koliko i gdje god u istu posudu naliješ, automatski uspostavi ukupna nivojska uravnoteženost vodene površine, njezina *vodoravnost*, druge vrste ravnost, *etnoravnost*, nužna je pretpostavka nastanka bosanske nacije, što će reći, i perspektive zemlje Bosne i njenih ljudi. Historiografski konvencionalnijim, a to je ujedno u šire društvenonaučnom pogledu terminološki manje obavezujućim jezikom, Redžić, ipak posve jasno, izriče ovaj osnovni princip održavanja Bosne Bosnom i ovako: "što je politički jači jedan narod u BiH to je slabija BiH, koja može biti stabilna i jaka ukoliko u praksi uspješnije obuzdava i savladava sopstvene nacionalizme. BiH je utoliko jača ukoliko su njeni nacionalizmi slabiji." (str. 194)

Da, tome nas nedvosmisleno uči istorija Bosne. Ovdašnjim uporednim još drugim društvenodisciplinarnim pristupom pokušala sam unekoliko artikulirati naslovnu tematiku zato jer ona, iz razloga razumijevanja i razjašnjavanja, naprosto iziskuje primjenu pomoćnih metoda historiografiji komplementarnih društvenih nauka. Svestrano historiografsko istraživanje narodnosno/nacionalne problematike i njeno historijsko promišljanje u savremenosti ostaju, ipak, osnovica saznavanja i ovog područja stvarnosti. Stoga su knjige, poput Redžićeve, i dalje itekako korisne i potrebne.

Vera Kržišnik – Bukić

* *

*